

16. Мееровская О. А., Артюхин М. И., Ляднова Т. О. Белорусская научная диаспора: шаг навстречу / под ред. П. И. Балтруковича, О. А. Мееровской. Минск: ГУ «БелИСА», 2013. 48 с.

17. Артюхин М. И., Мееровская О. А. Научная диаспора как ресурс развития белорусской науки // Социологический альманах. 2012. Вып. 3. С. 362-371.

18. Динамика научного потенциала Республики Молдова [Электронный ресурс]. URL: <http://logos.press.md/files/figures/586-16.pdf>

19. Конкурс: Молдавская научная диаспора на неделю может вернуться домой. – [Электронный ресурс]. URL: <http://www.moldova.org/ru/konkurs-moldavskaya-nauchnaya-diaspora-na-nedelyu-mozhet-vernutsya-domoy-225114-rus/> (дата звернення 19.09.2011)

20. Biroului Relatii cu Diaspora [Электронный ресурс]. URL: <http://www.brd.gov.md/ro/content/istorie-misiune-viziune-obiective>

21. Дни диаспоры собрали в правительстве вернувшихся домой молдаван [Электронный ресурс]. URL: <http://ipn.md/ru/integrare-europeana/85808> (дата звернення 18.08.2017)

22. Троян В., Таран Н. Українська наукова діаспора: нові виклики // Українознавчий альманах. 2016. Вип. 19. С. 90-94.

23. Мостова Ю., Рахманін С. Кровотеча. Чому українці покидають свою країну // Дзеркало тижня: інформаційно-аналітичний тижневик. 2018. 27 січня-2 лютого. №3 (349). С. 1-4.

24. Zweig David, Fung Chung Siu, Han Donglin. Redefining the Brain Drain. China's «Diaspora Option» // Science, Technology & Society. 2008. v. 13(1). P. 1-33.

УДК 327 + 316.42 (061.1 ЄС)

Бондарець М. В.

СТРАТЕГІЇ ПОШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

Досліджено історичне підґрунтя формування категорій «європейські цінності» та «європейська ідентичність» в основних документах і деклараціях ЄС. Проаналізовано процес перетворення поняття «європейські цінності» на інструмент глобальної політики ЄС та головний критерій вступу до європейської спільноти. Зроблено висновок про трансформацію системи європейських цінностей на сучасному етапі глобального розвитку та окреслено її основні напрями.

Ключові слова: європейські цінності, європейська ідентичність, критерії вступу до ЄС, трансформація системи цінностей, Європейський Союз.

Бондарець М. В. Стратегии распространения европейских ценностей в качестве инструмента глобальной политики ЕС. Исследована историческая подоплека формирования категорий «европейские ценности» и «европейская идентичность» в основных документах и декларациях ЕС. Проанализирован процесс превращения понятия «европейские ценности» в инструмент глобальной политики ЕС и главный критерий вступления в европейское сообщество. Сделан вывод о трансформации системы европейских ценностей на современном этапе глобального развития и очерчены ее основные направления.

Ключевые слова: европейские ценности, европейская идентичность, критерии вступления в ЕС, трансформация системы ценностей, Европейский Союз.

Maryna Bondarets. Strategies of the promotion of European values as the tool of the EU's global policy. The historical background of the formation of the categories «European values» and «European identity» in the main documents and declarations of the EC is researched. The process of transformation of the concept of «European values» into an instrument of EU global policy and the main criterion of joining the European community is analyzed. The conclusion about the transformation of the system of European values at the present stage of global development is made and its main directions are outlined.

Keywords: *European values, European identity, criteria for joining the EU, transformation of values system, European Union.*

У своєму розвитку система «європейських цінностей» пройшла кілька історичних етапів: греко-римський період, епохи середньовіччя і Ренесансу, Просвітництва і остаточного затвердження лібералізму, період між Першою і Другою світовими війнами і, нарешті, етап створення Європейського Союзу. На кожному етапі «європейські цінності» як динамічна категорія змінювали свій зміст, іноді відкидаючи в сторону досягнення попередніх епох. Кожна історична віха зробила свій внесок в те, що зараз можна умовно назвати «європейськими цінностями», а саме: певне ставлення до людини, його місця й ролі в суспільстві, а також – ставлення до власності. На сучасному етапі глобального розвитку відбувається пошук шляхів збереження та поширення системи європейських цінностей в умовах швидкоплинних змін у соціально-економічному та соціально-політичному середовищі європейського континенту.

Поняття «європейські цінності» та «європейська ідентичність» міцно увійшли до світового наукового дискурсу. Одним із перших вчених, хто охарактеризував європейську ідентичність, був французький соціолог Е. Дюркгейм, який на початку ХХ ст. представив її як колективну свідомість європейських суспільств [1].

Історичні та філософські засади євроінтеграції, формування європейських цінностей та ідентичності були предметом дискурсу багатьох зарубіжних авторів, зокрема, Е. Балібара, Г. Безьєра, З. Бжезинського, В. Брандта, Г. Брунна, Г. Вільсона, В. Гавела, С. Гантінгтона, О. Гнатюк, Р. Ельма, Х. Каєбле, Г. Кіссінджера, П. Мейсснера, Е. Райтера, Е. Сміта, А. Тираскольські, П. Шеффера, російських вчених – М. Ільїна, В. Іноземцева, С. Караганова, В. Козлова, А. Медушевського, О. Панаріна, В. Тишкова та ін.

Проблеми євроінтеграційних процесів, європейських цінностей актуалізувалися у працях вітчизняних дослідників Є. Афоніна, І. Вітер, В. Воронкової, А. Гальчинського, В. Горбуліна, О. Зернецької, М. Кордона, Л. Нагорної, С. Пирожкова, О. Соскіна, Є. Тихомирової.

У контексті проблеми формування європейських цінностей та європейської ідентичності в українському суспільстві заслуговують на увагу праці Л. Губерського, І. Дзюби, В. Довгича, Я. Грицака, М. Жулинського, О. Забужко, Л. Костенко, С. Кримського, М. Михальченка, О. Неприцького, А. Прохорова, М. Шепелєва та ін.

Однак, незважаючи на численні публікації, недостатньо висвітленими в українській науковій думці залишаються проблеми та напрями

трансформації системи європейських цінностей на сучасному етапі глобального розвитку.

Метою статі є аналіз трансформації поняття «європейські цінності» на інструмент глобальної політики ЄС як головного критерію вступу до європейської спільноти на сучасному етапі світового розвитку.

Поняття «європейські цінності», втілене в політичних, економічних, соціальних і духовних нормах, почало превалювати в документах і деклараціях Європейського Союзу з 1970-х рр. Разом з тим категорія «європейські цінності» стала безпосередньо пов'язуватися з категорією «європейська ідентичність» з 14 грудня 1973 р., коли у Копенгагені дев'ять країн-членів європейських співтовариств підписали Декларацію про європейську ідентичність. В рамках цієї Декларації підкреслювалося, що держави-учасниці поділяють однакове ставлення до життя, яке ґрунтується на впевненості в тому, що в суспільстві повинні реалізовуватися потреби кожної людини, захищатися принципи представницької демократії та верховенства закону, а соціальна справедливість як головна мета економічного прогресу, повага прав людини були виділені в якості фундаментальних основ європейської ідентичності [2].

Фактично розуміння «європейських цінностей» об'єднало класичні уявлення попередніх історичних епох, зробивши особливий акцент на повазі до прав людини та забезпеченні соціальної справедливості. Більш того, з появою європейських співтовариств, а в подальшому – і Європейського Союзу, – «європейські цінності» збагатилися новим елементом, який був одночасно і уявленням про досконалість, і принципом існування: вільне переміщення товарів, послуг, робочої сили і капіталу – це те, що вже давно є символом Європейського Союзу і чим так пишаються його держави-учасники. У підсумку «європейські цінності» стали не просто системою цінностей, носієм якої могла виступати будь-яка європейська держава, а скоріше ексклюзивним брендом. Права на цей бренд були закріплені спочатку за європейськими співтовариствами, а потім – за Європейським Союзом. Це, на наш погляд, і зумовило перетворення «європейських цінностей» на інструмент зовнішньої політики.

В результаті в другій половині ХХ ст. «європейські цінності» стали відігравати роль не тільки сполучної ланки між державами-членами Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), а й критерію вступу до цієї спільноти. Розвиток інтеграційних процесів, географічне розширення ЄЕС змінили умови та процедуру приєднання, додавши в даний механізм ціннісну компоненту [3, с. 303]. Вступ до ЄЕС став можливим тільки за умови відповідності певному набору європейських цінностей: політичних і економічних норм. Фактично відносно держав-кандидатів почали застосовувати так званий «принцип обумовленості». Таким чином спочатку Європейське економічне співтовариство, а з 1992 р. – й Європейський Союз, – були джерелом певних цінностей, таких як дотримання основних прав і свобод людини, забезпечення соціальної справедливості та функціонування соціальної держави, насамперед, для своїх власних громадян.

Питання про «експорт» цих цінностей виникло як наслідок необхідності захисту різних сфер суспільного життя об'єднання при вступі держав, чії політичні, економічні та соціальні практики суттєво відрізнялися від прийнятих в старих країнах-учасниках ЄС. Для підтвердження цієї тези можна навести наступні приклади. Так, зокрема, Іспанії було відмовлено у вступі в ЄЕС через недотримання демократичних норм. Застосування принципу «обумовленості» можна бачити при процедурі вступу Греції, Португалії та Іспанії наприкінці 1970-х – початку 1980-х рр. Разом з тим більш ранній вступ Великої Британії та Ірландії в 1973 р. в ЄЕС не супроводжувався перевіркою на наявність представницької демократії чи правової держави, формально ці критерії не висувалися як умова приєднання [4]. У 1978 р. Європейська рада на основі пропозицій Комісії Європейських співтовариств (КЕС) прийняла ширшу інтерпретацію статті 237 Римського договору. У підсумку наявність представницької демократії і повага до прав та свобод людини стали ключовими умовами набуття членства в ЄЕС. Особливо яскраво ця норма проявила себе після створення Європейського Союзу в 1992 р., концептуалізації його зовнішньої політики і розпаду соціалістичного табору, а отже, – появи цілої низки держав, які жили в абсолютно іншому ціннісному вимірі, ніж країни-учасниці Європейського економічного співтовариства або Європейського Союзу.

Європейський Союз проводив раніше і продовжує проводити «м'яку» експансію тих цінностей, які заявлені в якості «європейських», проте досить вибірково і з різним ступенем результативності в залежності від регіону. На даний момент використання «європейських цінностей» як інструменту зовнішньої політики Європейського Союзу залишається одним з найбільш динамічних вимірювань проблеми «європейських цінностей» в цілому. Це обумовлено прагненням забезпечити найбільш успішний експорт «європейських цінностей» і відповідно визначити критерії їх ефективного впровадження на «чужорідному ґрунті». За своєю суттю експорт «європейських цінностей» передбачає наступний процес: в обмін на реалізацію певних норм відповідно до уявлень ЄС держави можуть отримати від нього фінансову й технічну допомогу.

«М'яка» експансія європейської ціннісної системи, на думку її адептів, повинна була забезпечити стабільність і безпеку не тільки усередині самого Євросоюзу, а й за його межами. Однак, вступ нових держав – країн Центральної і Східної Європи, – а також ті зміни, які відбувалися в зовнішньому середовищі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., стали серйозним випробуванням для системи цінностей Європейського Союзу, який претендував на право представляти всю Європу. Прийняття держав колишнього соціалістичного табору в ЄС вимагало значних зусиль і ресурсів для зміцнення і збереження звичної системи економічного і соціального забезпечення без повернення до консервативних цінностей в політиці й економіці. Підписання «Європейських угод» з державами колишнього соціалістичного табору (1992 р.) стало початком активного використання

«європейських цінностей» як інструменту зовнішньої політики ЄС наприкінці ХХ ст.

В доповіді Європейської комісії «Європа і проблема розширення» (1992 р.) було виділено європейську ідентичність як базову умову членства, яка передбачає наявність демократії й дотримання прав людини, хоча параметри оцінки відповідності цим критеріям не було вказано. В цьому документі Єврокомісія підкреслювала: «Членство в Євросоюзі має на увазі прийняття на себе всіх прав і зобов'язань, справжніх або майбутніх, пов'язаних з комунітарною системою та її інституційними основами, що означає адаптацію норм *acquis*» [5].

«Копенгагенські критерії», які базувалися на Повідомленні КЕС «На шляху до тіснішої асоціації з країнами Центральної та Східної Європи» і стали основою «п'ятого» і «шостого» розширення ЄС, були схвалені на самміті ЄС в Копенгагені в червні 1993 р. Згідно цього документу в якості критеріїв членства в Євросоюзі було висунуто наступні вимоги: «Членство в ЄС має на увазі наявність в країнах-кандидатах стабільних інститутів, які гарантують демократію, верховенство права, захист прав людини і меншин, функціонування ринкової економіки, здатної витримати конкурентну боротьбу в рамках ЄС. Членство також має на увазі здатність країни-кандидата виконувати зобов'язання, пов'язані з цілями політичного, економічного і валютного союзу» [6]. Євросоюз, у свою чергу, зобов'язався провести внутрішню реформу для збереження динаміки ефективного розвитку об'єднання після прийняття нових членів. Статті 6 і 49 Амстердамського договору (1999 р.) порівняно з Паризьким і Римським договорами зафіксували той факт, що вступити до ЄС можуть ті європейські країни, політичний режим яких заснований на принципах свободи, демократії, повазі до прав людини.

Зауважимо, що «Копенгагенські критерії» були закріплені в основоположних договорах, проте докладна деталізація поняття «європейської ідентичності» була відсутня як в «Копенгагенських критеріях», в «Точці зору» КЕС, так і в Амстердамському договорі. В останньому захист прав меншин взагалі не згадувався як критерій членства, а Стаття 13 Амстердамського договору лише говорила про неприпустимість дискримінації. Більш того, в подальшому при розробці Політики добросусідства (2004 р.) як альтернативи членства в структурах Євросоюзу останній дотримувався ідеї поширення цінностей демократії, поваги прав людини, фундаментальних свобод, верховенства закону як механізму забезпечення безпеки по периметру власних кордонів. Використання прихильності до «європейських цінностей» як інструменту «політичної обумовленості» відносин залишається провідним підходом Європейського Союзу до країн-партнерів, причому не обов'язково тих, з якими у ЄС є територіальний кордон. Реалізація політики «Східне партнерство» ЄС із шістьма пострадянськими державами, яке розпочалося у 2008 р., виділяє серед основних принципів свого існування «політичну обумовленість» і «ціннісний підхід». «Східне партнерство» задекларувало, що взаємини між

країнами-учасницями партнерства будуть ґрунтуватися на взаємному дотриманні принципів верховенства права й закону, поваги до прав людини, меншин і захисту їх прав, а також принципів ринкової економіки та сталого розвитку.

У той же час Європейський Союз робить певні спроби для зміцнення місця та ролі «європейських цінностей» в рамках внутрішньої системи функціонування. Так, у 2009 р. Лісабонський договір щодо реформи ЄС певною мірою підняв «ціннісну» складову Європейського Союзу на новий рівень. Завдяки даному договору Хартія основних прав (2000 р.) стала невід'ємною частиною законодавства ЄС. Фактично інститути Європейського Союзу взяли на себе зобов'язання дотримуватися прав і свобод, закріплених Хартією. Відповідно, такі ж зобов'язання були закріплені за державами-членами ЄС, а Європейський суд став виступати в якості органу, який контролює виконання Хартії. Більш того, він повинен перевіряти, наскільки європейське законодавство і будь-які прийняті інститутами ЄС нормативні акти відповідають принципам Хартії. З теоретичної точки зору це має неодмінно посилити ступінь захисту прав і свобод будь-якого громадянина ЄС і, таким чином, зміцнити, в тому числі, і ліберальну компоненту системи «європейських цінностей».

Можна з упевненістю сказати, що система цінностей ЄС нині проходить новий етап своєї трансформації. Ця трансформація, однак, ще не означає наявності кризи усталеної системи цінностей. Небезпека полягає в тому, що криза мультикультуралізму змушує ряд європейських держав ставити під сумнів принципи функціонування Європейського Союзу та повертатися до системи цінностей національної держави, коли протекціонізм кордонів з метою забезпечення безпеки держави і корінного населення приходить на зміну свободі пересування. Таким чином, ці держави, повертаючись з «пост-Європи» з її прозорістю в «Європу класичну» з її непроникністю, певною мірою розхитують єдність такого інтеграційного об'єднання, як Європейський Союз. В кінцевому підсумку частина членів ЄС може повернутися до домінування парадигми традиційної національної держави навіть всередині існуючого інтеграційного об'єднання або за його межами, як ми бачимо на прикладі Великої Британії.

Сучасна Європа незалежно від її географічних кордонів залишається союзом різних політичних, економічних і соціальних систем, які належать або не належать до тих чи інших міждержавних об'єднань. У той же час Європу відрізняє певне ставлення до людини, її місця і ролі в суспільстві, а також – певне ставлення до власності, що і являє собою стрижень системи «європейських цінностей». На базі ставлення до людини і власності вибудовувалася система принципів функціонування держави і суспільства, і в кінцевому підсумку кожному індивідууму від народження були гарантовані певні права і свободи. З появою європейських співтовариств і подальшим виникненням Європейського Союзу в цій системі цінностей були закріплені кілька нових елементів, які частково підсумовували досягнення і уроки

попередніх історичних епох, а саме – свобода пересування людських ресурсів, товарів, послуг і капіталу.

У підсумку Європейський Союз як економічне і політичне об'єднання двадцяти восьми європейських держав став претендувати на право символізувати не тільки Європу в цілому, але і систему «європейських цінностей». Вступ нових держав, країн Центральної і Східної Європи, а також ті зміни, які відбувалися в глобальному середовищі на початку XXI ст., стали серйозним випробуванням для системи цінностей Європейського Союзу. Перманентна фінансова криза, яка розпочалася в 2008 р., а також величезний приплив представників інших релігійних і національних груп, є новими серйозними викликами для збереження тієї системи цінностей, яка стала підсумком історії існування всієї Європи в цілому і Європейського Союзу зокрема.

У пошуках відповіді на сучасні виклики власного розвитку Європа і Європейський Союз нині вибирають між двома моделями поведінки: традиційної та пост-європейської. Повернувшись до принципів традиційної національної держави – відмовившись від прозорості кордонів, поставивши забезпечення безпеки держави значно вище захисту права на приватне життя, – європейські держави фактично опиняться всередині власного інтеграційного проекту в іншій історичній епосі, яка давно залишилася позаду. І якщо сучасна «пост-Європа» не дає відповіді, як забезпечити соціальну гармонію, економічну динаміку, безпеку і мир, то слід зауважити, що «Європа класична» також не була успішна у вирішенні цих завдань. У даному контексті, швидше за все, європейські держави будуть намагатися шукати оптимальний баланс і комбінувати різні варіанти «пост-Європи» і «Європи класичної».

Використані джерела та література:

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Пер. с фр. и послесловие Л. Б. Гофмана. М.: Наука, 1991. 576 с.
2. Declaration on European Identity. December 14, 1973 [Електронний ресурс] // Bulletin of the European Communities. URL: http://www.ena.lu/declaration_european_identity_copenhagen_14_december_1973-02-6180
3. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция. М.: Международные отношения, 2003. 400 с.
4. Мансурова Ж. Т. Условия членства и процедура принятия новых государств в Европейском Союзе: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005. С. 31-32.
5. Europe and the challenge of enlargement / European Communities Commission. Prepared for the European Council. 1992. 24 June.
6. Presidency Conclusions. / European Council in Copenhagen. 1993. June 21-22.